

УДК 94:338.45.012.32(470.311)"192"

І.В.Ткаченко

Кредитування приватної промисловості Москви у роки нової економічної політики

I.V.Tkachenko

Crediting of private industry of Moscow in the years of new economic policy

В статті розглядаються компоненти кредитної політики радянської держави щодо приватної промисловості часів нової економічної політики. Використовуючи приклад роботи приватного промислового сектору Москви, визначаються механізм та наслідки обсягів кредитування приватної підприємницької роботи.

Ключові слова: кредитна політика, вартість державних кредитів, приватний грошовий ринок, тіньовий кредитний ринок.

The article deals with the components of the credit policy of the soviet state concerning the private industry in the course of a new economic policy. Used the instance of work of the private industrial sector of Moscow, the mechanisms and the consequences of the volume of the giving credit to the private entrepreneurial work are defined.

Keywords: credit policy, cost of state credits, private money-market, black credit market.

Складовою процесу формування ринкових відносин у незалежній Україні стало використання кредитних механізмів. У зв'язку з цим видається науково вмотивованим та практично затребуваним досвід кредитування промисловості у перехідні історичні періоди. На особливу увагу заслуговує практика використання державою кредитної системи з метою регулювання розвитку приватного сектору промисловості у роки нової економічної політики.

У працях сучасних російських та вітчизняних вчених досліджувались лише загальні тенденції кредитної політики радянської держави у роки непу щодо приватного підприємництва[1- 6]. В той же час поза їх увагою залишалась специфіка кредитування приватного сектору промисловості великих міст країни, до яких належала Москва, де знаходились центральні адміністративні і фінансові установи та концентрувались значні фінансові потоки.

Мета статті – на прикладі Москви проаналізувати основні складові кредитної політики радянської держави щодо приватного підприємництва у промисловості у роки непу та виявити її вплив на процес згорання приватного промислового сектору економіки.

У 20-ті рр. функціонували три розрізнені грошові ринки. Перший з них являв собою ринок державного капіталу, складовими якого були Державний банк та низка спеціалізованих банків, які обслуговували різні галузі народного господарства. Другий ринок капіталів був організованим приватним і складався із сукупності товариств взаємного кредиту (ТВК), акціонерних банків та позиково-заощаджувальних товариств. Третій – вільний (приватний) грошовий ринок. Приватні промисловці в тій чи іншій мірі використовували усі три грошові ринки.

У Москві у жовтні 1922 р. було створене відділення Держбанку, а у листопаді – Московську контору Держбанку. Цього ж року з дозволу уряду в місті почали діяти Промисловий і Кооперативний банки. З метою кредитування місцевої промисловості, житлового будівництва та комунального господарства за рішенням Московської Ради розпочав свою роботу Московський міський банк (Мосміськбанк). Найбільші обсяги кредитів приватній промисловості Москви надавала Московська контора Держбанку [7, с.266].

У роки непу кредитування приватного сектору економіки зазнавало змін, пов'язаних з напрямком загальної політики держави щодо приватного капіталу. На початковому етапі розвитку державних кредитних установ, до грошової реформи, кредитування приватного капіталу відіграло відносно більшу роль, ніж у подальшому. Вказана тенденція зумовлювалась тим, що на початковому етапі кредитні установи не мали на меті обмежити кредитування приватного капіталу, а шукали, перш за все, кредитоспроможного клієнта [8, с.171].

Однак, банки не могли не враховувати офіційної позиції щодо принципів кредитування приватної промисловості, яка зводилась до того, що остання може бути підтримана лише у певних межах з переважанням обігового, а не капітального кредиту [9, с.148; 10, с.31]. Найбільші суми кредитів отримувала велика державна промисловість, а приватний її сектор кредитувався за залишковим принципом. Так, у Московській конторі Держбанку на 1 травня 1922 р. державні підприємства отримали кредити на загальну суму 837,6 млн. крб., кооперативні – 440,3 млн. крб. та приватні – 27,9 млн. крб. Із вказаної загальної суми наданих приватним підприємцям кредитів вони отримали 0,1 млн. крб. у вигляді промислових позик, 2,9 млн. крб. – за обліком векселів та 18,1 млн. крб. товарного кредиту [11, арк.7].

Кредити відкривались підприємствам після вивчення їх діяльності та визначення ступеня кредитоспроможності. З метою організації такої роботи у 1922 р. було створене Перше Російське товариство з надання довідок про кредитоспроможність (Кредитбюро) [12, с.292]. Банківські кредити надавались таким підприємствам, економічне та фінансове становище яких не викликало сумнівів та які провадили правильне діловодство. В результаті позичальниками банків ставали в першу чергу великі приватні підприємства, в той час як для значної кількості дрібних та середніх промислових закладів державний кредит був недоступним.

Приватні промисловці частіше, ніж інші позичальники, отримували відмови у наданні їм кредитів. У березні 1922 р. із 37 потенційних позичальників Московської контори Держбанку, яким відмовили у кредитуванні 15 були приватними промисловцями [11, арк.71].

В менших обсягах задовольнявся попит приватників на кредити у порівнянні з іншими позичальниками. Зокрема, у згаданій вище кредитній установі у 1922 р. приватні промисловці отримали 68 % затребуваної ними суми, в той час як для державних підприємств даний показник становив 78,5 %, а для промислової та виробничої кооперації – 100 %. Додаткові позики надавались виключно позичальникам державно-кооперативного сектору промисловості [11, арк.12 зв., 14].

Враховуючи соціальну приналежність клієнтів банки встановлювали обліково-позикові ставки. У Держбанку протягом перших місяців після його створення вони становили 8 % за місяць для державних підприємств, 10 % – для кооперації та 12 % – для приватних фірм і осіб [12, с.291].

Наступними роками диференційований (класовий) підхід при визначенні відсоткових ставок за кредит зберігався. Так, за перше півріччя 1924/25 р. у Держбанку відсоткова ставка з обліку векселів для клієнтів державно-кооперативного сектору становила 8-10 % річних у залежності від строку векселів, а для приватників – 10-12 %. Різнилися відсоткові ставки у згаданому банку і при наданні товарних позик. Їх розмір для державних та кооперативних установ становив 9 %, а для приватних – 11 % [13, 8 серпня].

Варто також додати, що приватні підприємці отримували значно менші терміни кредитування, ніж клієнти державно-кооперативного сектору. На початковому етапі непу приватники отримували позики на термін від 30 до 40 днів, в той час як позичальники усупільненого сектору – від 3 до 6 місяців [3, с.66].

Як вже зазначалось, розміри кредитування приватної промисловості залежали від загальної політики держави щодо приватного підприємництва. Криза збуту осені

1923 р. сприяла внесенню планового принципу в справу надання позик підприємцям. Керівництво країни, будучи занепокоєним збільшенням приватного капіталу в товарообігу країни, вдалось до зменшення обсягів його кредитування. В результаті з листопада 1923 р. почала зменшуватись заборгованість приватників банкам. За даними фінансової інспекції НК РСІ СРСР заборгованість приватної клієнтури чотирьом московським кредитним установам (Правлінню Держбанку, Промисловому банку, Російському комерційному банку, Мосміськбанку та Московській конторі Держбанку) зменшилась з 15 млн. крб. на жовтень 1923 р. до 10 млн. крб. на березень 1924 р. Зокрема, по Московській конторі Держбанку кредити приватній клієнтурі знизились з 21,5 % загальної суми кредитів у 1922/23 р. до 8 % у лютому 1924 р. [14, 4 червня]. У грудні 1924 р. кредитування приватних фірм і осіб у Мосміськбанку становило лише 0,5 % усієї заборгованості [15, с.150].

Варто враховувати, що незначні обсяги кредитування приватного сектору економіки не були економічно обґрунтованими, про що попереджали вчені-фінансисти С.Г. Чалхуш'ян, А.О. Соколов, Є.С. Лур'є, С.Т. Кістен'єв. У лютому 1926 р. на засіданні секції грошового обігу та кредиту Інституту економічних досліджень вони наголошували на доцільності розширення кредитування приватної клієнтури. Пояснюючи свою точку зору, науковці стверджували, що значно швидший обіг капіталу в приватному секторі у порівнянні з кооперативним, дозволив би зменшувати загальні обсяги кредитування та успішно долати інфляцію, спричинену "кредитним протекціонізмом" усупільненого сектору [16, 14 лютого].

Недостатність залучення приватної промисловості у кредитний обіг відзначали науковці, які у 1926 р. були залучені до роботи в комісії на чолі з А.М. Гінзбургом, яка займалась вивченням приватного капіталу в СРСР. Вони стверджували, що масштаби використання коштів, які обертались у межах приватного господарства, не відповідають його питомій вазі в економіці країни, і рекомендували більше використовувати приватний капітал у кредитному обігу [8, с.184]. Однак, нехтуючи думкою фахівців, держава і надалі ставила приватника у не вигідні умови в справі фінансування, лобіюючи при цьому інтереси державно-кооперативного сектору.

На розміри кредитування приватної промисловості негативно впливали заходи, спрямовані на подолання інфляції. Так, розширення сфери кредитування та грошова емісія 1925 р. змінились у 1926 р. кредитною рестрикцією – скороченням позик та маси грошей в обігу. Як наслідок у грудні 1926 р. по Московській конторі Держбанку, Промбанку та Мосміськбанку кредитування приватного капіталу становило лише 1 % загальної суми наданих кредитів [17, 30 грудня].

В умовах кредитної рестрикції банки були зацікавлені у тому, щоб їх клієнти більше тримали коштів на своїх поточних рахунках. Державний банк кредитував приватників за умови, що вони вільну готівку будуть тримати на поточних рахунках даної кредитної установи. Будучи зацікавленими в отриманні кредиту, приватні підприємці збільшували його розміри і частину отриманих коштів переводили на свої поточні рахунки. Намагання отримати кредит саме у Держбанку були зумовлені тим, що в ньому сплачувані відсотки були меншими, ніж у товариствах взаємного кредиту (ТВК). Так, у 1926 р. приватний клієнт Держбанку сплачував 22 % річних за отриманий кредит, а в ТВК цей показник становив 30-36 % [18, с.142].

Одним із способів використання приватниками додаткових банківських коштів була відправка ними товару на пред'явника через банк. В результаті таких дій підприємець отримував можливість кредитуватись на суму вартості товару протягом часу між відправкою товару та його викупом. Дуже часто така операція навмисне подовжувалась приватниками-отримувачами [19, с.67].

Будучи обмеженими в отриманні кредитів, приватні промисловці вдавались до незаконних дій у даній справі. Використовуючи особисті зв'язки та підкуп працівників банків, вони домагались пролонгації строків кредитів та приймання банками векселів зі значними строками платежів. Такі випадки у 1927 р. були зафіксовані у Сухаревському, Бауманському та Арбатському агентствах Держбанку Москви [19, с.67].

Всупереч існуючих правил приватні промисловці вдавались до отримання кредитів поза межами міст та районів розташування промислових об'єктів, власниками або користувачами яких вони були. Так, кредитування одного з приватних чавуноливарних заводів, розташованого у Москві на Благущі, здійснювалось не в Преображенському агентстві Держбанку, до якого територіально належало підприємство, а в Центральному агентстві Мосміськбанку [19, с.66].

Незаконним також було отримання приватниками кредитів у кількох банках: в одному випадку за назвою підприємства, а в іншому – за прізвищем його власника. У 1927 р. у Москві громадянин Ц-х кредитувався у Замоскворіцькому агентстві Держбанку за своїм прізвищем, а в Замоскворіцькому відділенні Мосміськбанку – за назвою своєї фірми "М-го" [19, с.66].

Оскільки держава не могла у достатніх обсягах кредитувати приватних підприємців, вона змушена була дозволити формування організованого приватного кредиту. Цим самим можна було запобігти розвитку стихійного ринку фінансів.

У другій половині 1922 р. почали створюватись товариства взаємного кредиту (ТВК), які відігравали значну роль саме у кредитуванні міської приватної промисловості. У Москві з дозволу уряду виникли Перше Московське ТВК, Торгівельно-промислове, Облікове, Комерційне, ТВК середньої і дрібної промисловості та ТВК будівельної промисловості [20, с.8]. Діяльність даних установ мала місцевий характер і тому могла успішно контролюватись державно-фінансовими органами.

Кошти ТВК формувались із позик у державних кредитних установах, а також внесків і поточних рахунків приватних осіб. Протягом усього періоду існування даних товариств обсяги їх власних коштів були меншими від сум позик у різних кредитних установах, що зумовлювало певну залежність від останніх. У Москві на 1 жовтня 1923 р. внески та поточні рахунки членів ТВК становили 39 % їх балансу, а решта припадала на позики [21, с.43].

Значну частину позик столичні ТВК отримували у Держбанку. На 1 вересня 1924 р. їх сума становила 63,4 %, решту надавали інші кредитні установи [21, с.43]. Варто зауважити, що московські ТВК, на відміну від інших, отримували найбільші суми позик від Держбанку. На 1 квітня 1926 р. він надав позик ТВК на загальну суму 15,8 млн. крб., з якої 7,8 млн. крб. отримали ТВК столиці, що давало їм змогу здійснювати великі за обсягом операції [8, с.175].

Як уже зазначалось, наступ держави на приватний капітал, що активізувався восени 1923 р., супроводжувався зменшенням державного кредитування приватної промисловості. Ця тенденція призвела до домінування на грошовому ринку приватників системи ТВК. Так, на 1 жовтня 1925 р. у Москві питома вага ТВК у кредитуванні приватної клієнтури становила 46,1 %, Московської контори Держбанку – 27,5 %, Мосміськбанку – 10,2 % [22, с.93]. В даний період мало місце збільшення поточних рахунків у московських ТВК. За 1924/25 р. вони зросли з 2,7 млн. крб. до 8,8 млн. крб. [8, с.175].

Хоча ТВК відігравали помітну роль у кредитуванні приватних підприємців, все ж вони не могли повністю задовольнити потреби останніх у наданні позик. У 1923 р. відсоток задоволення ТВК кредитних потреб клієнтури коливався у межах 25-50 % [21, с.45].

ТВК могли здійснювати як кредитні, так і товарно-комісійні операції та операції з цінними паперами і валютою. На початку 1923/24 р. переважною формою кредитування у столичних товариствах був товарний кредит, який становив 57,1 % загальної суми кредитів. На кінець вказаного року ситуація змінилась, і на перше місце

вийшов вексельний кредит, який складав 57,3 %, однак, досить значною залишалась частка товарного кредиту – 41,6 %. На відміну від столичних ТВК, у провінційних переважав вексельний кредит, частка якого дорівнювала 71,2 – 84,7 % [21, с.44].

Важливим є питання щодо клієнтури ТВК. У московських товариствах при загальній заборгованості по вексельному кредиту у розмірі 6,3 млн. крб. на 1 квітня 1926 р. 37,7 % припадало на промисловців, 22,3 % – на оптовиків, 10,8 % – на роздрібних торговців, а решту складали державні органи – 4,7 %, кооперація – 5 %, кустарі та ремісники – 4,8 % та інша клієнтура [8, с.176-177]. У товарно-позикових операціях столичних ТВК найбільшу роль відігравали промисловці, частка яких у 1926 р. становила 51,2 % [8, с.177]. Загалом у 1927 р. вони отримали 65 % коштів наданих за обліково-позиковими операціями [23, с.1].

Наведені дані свідчать, що приватні промисловці Москви досить активно використовували кошти ТВК для своєї підприємницької діяльності. В той же час їх поточні рахунки у 1926 р. становили лише 8,9 % усіх поточних рахунків. Найбільша ж частка останніх припадала на осіб, які тримали кошти в ТВК, не будучи пов'язаними ані з промисловістю, ані з торгівлею [8, с.177]. Дана обставина дозволяє стверджувати, що система ТВК була також ефективним засобом залучення приватних коштів у приватну промисловість.

Як вже зазначалось, з кінця 1926 р. радянська держава взяла курс на витіснення приватного капіталу з економіки країни. Даному процесу сприяло реформування кредитної системи, здійснене протягом 1927-1929 рр. В результаті Держбанк отримав право оперативного управління усією банківською системою країни, що призвело до позбавлення банків самостійності; господарські одиниці прикріплювались до певного банку; створювались суворо адресні кредитні плани [24, с.66-67]. Таким чином, банківське кредитування перетворилось у різновид державного планового фінансування, яке не спрямовувалось на стимулювання розвитку приватного підприємництва у промисловості.

Курс держави на згорання приватної торгівлі спричинив обмеження товарно-комісійних операцій ТВК. У результаті перевірок окремі з них були звинувачені у спекулятивній діяльності і закриті. У Москві наприкінці 1926 р. за результатами перевірок, проведених валютним управлінням НКФ РСФРР, були закриті ТВК середньої і дрібної промисловості та товариство будівельної промисловості [17, 24 листопада]. Окремі ТВК у результаті здійснюваних ними операцій зазнавали значних збитків і самі змушені були припинити свою діяльність.

У ході масштабного наступу на приватний капітал на початку 1927-1928 рр. у столиці були ліквідовані найбільші ТВК – Перше Московське та Торгівельно-промислове. Їх керівництво звинуватили у спекулятивній діяльності та отриманні великих державних кредитів шляхом дачі хабарів працівникам НКФ та Держбанку, у наданні великим приватним підприємцям значних сум коштів товариств. Усіх підсудних (42 чол.) Верховний Суд звинуватив у "економічній контрреволюції" [25, 26 лютого, 20 березня]. У жовтні 1928 р. у Москві продовжувало діяти лише одне ТВК [26, с.513]

Таким чином, ліквідувавши московські ТВК, держава позбавила приватних промисловців суттєвої фінансової підтримки, що стало однією з причин згортання приватної промисловості міста.

Маючи обмежені можливості в отриманні державних кредитів та позик у ТВК, приватник звертався до послуг вільного грошового ринку. Вартість приватного кредиту була вищою, ніж в інших кредитних установах і залежала від загальної політики кредитування приватного сектору економіки та адміністративних заходів, що спрямовувались на регулювання вільного грошового ринку.

У Москві протягом березня-квітня 1923 р. приватний дисконт становив 12-18 %. Надалі він знижувався до 6-10 % у другій половині 1924 р. [27, с.134] та до 4-5 % влітку 1925 р. З листопада 1925 р. ставки за кредит на вільному грошовому ринку почали збільшуватись і в середині 1926 р. досягли 8-10 % [8, с.180].

З метою боротьби з приватним тіньовим кредитним ринком держава застосовувала переважно адміністративно-репресивні методи, що призводило до значного збільшення дисконтного відсотка та переходу лихварів у підпілля. Однак, в умовах недостатнього кредитування приватного промислового сектору, особливо дрібної та кустарно-ремісничої промисловості, вільний грошовий ринок продовжував функціонувати.

Таким чином, період непу позначився недостатнім залученням приватної промисловості у кредитний обіг. Даний сектор економіки недостатньо кредитувався як державними так і приватними кредитними установами. Варто зазначити, що московські приватні промисловці мали змогу отримувати більші за обсягами суми кредитів, ніж приватники інших регіонів країни, оскільки в Москві концентрувались значні фінансові потоки. Невигідною для приватних підприємців була вартість державних кредитів, яка визначалась за класовим принципом, та була досить високою на приватному грошовому ринку. В умовах диференційованого підходу до клієнтури при наданні позик приватні промисловці вдавались до незаконних дій з метою їх

отримання. Політика держави на згорання приватного сектору економіки не сприяла виведенню приватних коштів з "тіні" та залученню їх у виробництво.

Література:

- 1. Лютов Л.Н.** Частная промышленность в годы нэпа (1921-1929). – Саратов: Изд-во Сарат. ун-та, 1994. – 145 с. **2. Новиков М.Н.** Исторический опыт нэпа: идеи и реальность. – М.: УНИКУМ-ЦЕНТР, 1997. – 123 с. **3. Волосник Ю.П.** Нова буржуазія України та розвиток приватнопідприємницької діяльності на фінансовому ринку в роки непу. – Харків: НМЦ "СД", 2002. – 384 с. **4. Волосник Ю.П.** Комерційне кредитування підприємців України в роки непу // Південний архів: Збірник наукових праць. Історичні науки / Херсонський держ. ун-т. – Херсон, 2005. – Вип. 18. – С. 36-42. **5. Лантух В.В.** Становление и развитие торговли на Украине в 1921-1932 гг. – Харків: Основа, 1992. – 189 с. **6. Лантух І.В.** Формування інфраструктури ринку в Україні в роки нової економічної політики (1921-1928 рр.). – Х.: Основа, 2004. – 196 с. **7. Алещенко Н.М.** Московский Совет в 1917-1941 гг. – М.: Наука, 1976. – 590 с. **8. Дезен А.А.** Финансовые проблемы частного капитала // Частный капитал в народном хозяйстве СССР. Материалы комиссии ВСНХ СССР. Под общ. ред. А.М. Гинзбурга – М.; Л., 1927. – С. 171-184. **9. Виндельбот М.** Государственный Банк // Народное хозяйство: Ежемесячный экономический журнал. – 1921. – № 10. – С. 143-153. **10. Аксельрод А.** Государственный Банк // Народное хозяйство. – 1921. – № 11-12. – С. 29-35. **11. Отчет** о деятельности Московской конторы Государственного банка за 1922 г. – Российский государственный архив экономики (РГАЭ). – Ф. 130. – Оп. 6. – Д. 663. **12. Голев Я.** Развитие советского кредита // Финансы СССР за XXX лет. 1917-1947. – М., 1947. – С. 231-292. **13. Экономическая** жизнь: Газета экономических комиссариатов РСФСР. – М., 1925. **14. Финансовая** газета: Издание Наркомфина СССР. – М., 1924. **15. Шмидт Б.Ф.** Два года деятельности Мосгорбанка // Вестник финансов: Издание Наркомфина СССР. – 1925. – № 3. – С. 145-150. **16. Экономическая** жизнь. – М., 1926. **17. Украинский** экономист: Ежедневная газета экономического совещания УССР. – Харьков, 1926. **18. Радецкий Ф.** Кредит и частный коммерческий капитал // Экономическое обозрение: Ежемесячный журнал. – 1927. – № 4. – С. 141-159. **19. Курицкий М.** Пути использования частным капиталом средств обобщественного сектора народного хозяйства // Экономическое обозрение. –

1927. – № 9. – С. 62-75. **20. Горинов М.М.** Москва в 20-х годах // Отечественная история. – 1996. – № 5. – С. 3-17. **21. Фридман С.** Частный кредит в 1923-24 году // Экономическое обозрение. – 1924. – Вып. 22. – С. 39-47. **22. Дунаевский Л.** Частники в банковском обороте Москвы // Экономическое строительство: Ежемесячный журнал Моссовета рабочих крестьянских и красноармейских депутатов. – 1927. – № 2-3. – С. 92-97. **23. Лоевецкий Д.** Регулирование деятельности обществ взаимного кредита // Финансы и народное хозяйство: Журнал Наркомфина СССР. – 1927. – № 14. – С. 1-2. **24. Маневич В.** Кредитно-финансовая система нэпа и кредитная реформа 1930 г. // Вопросы экономики. – 1988. – № 7. – С. 62-72. **25. Экономическая жизнь.** – М., 1928. **26. Москва** и Московская губерния: Статистико-экономический справочник. 1923/24-1927/28. – М.: Моск. стат. отдел, 1923. – XXIV, [8], 567 с. **27. Частный капитал и кредит** // Вестник финансов. – 1926. – № 4. – С. 131-135.

Ткаченко І.В. Кредитування приватної промисловості Москви уроки нової економічної політики / І.В. Ткаченко // Вісник Луганського національного університету. – 2008. – № 15 – С. 95-103.